

Fokus på faglig og social praksis i et kønsblindt Akademia

En undersøgelse af forskeruddannelser viser forskelle i to fakulteters studiemiljøer, som generelt imødekommer mandlige studerende i langt højere grad end kvindelige

Af Kirsten Gomard og Kirsten Reisby

Som led i et større forskningsprojekt, "Kønets betydning - barrierer og karrierer i de højere uddannelser og forskning. Pædagogik, kommunikation og erfaring"¹, har vi foretaget en kvalitativ undersøgelse af vilkårene for naturvidenskabelige og humanistiske forskerstuderende. Vi vender og drejer spørgsmålet om deres forhandling af forskerposition og køn i forskergrupper på Kemi og på et humanistisk forskerkursus. Vi har foretaget observationer af undervisning og har analyseret den faglige kommunikation og desuden interviewet både forskerstuderende og undervisere. Vigtige teoretiske omdrejningspunkter er:

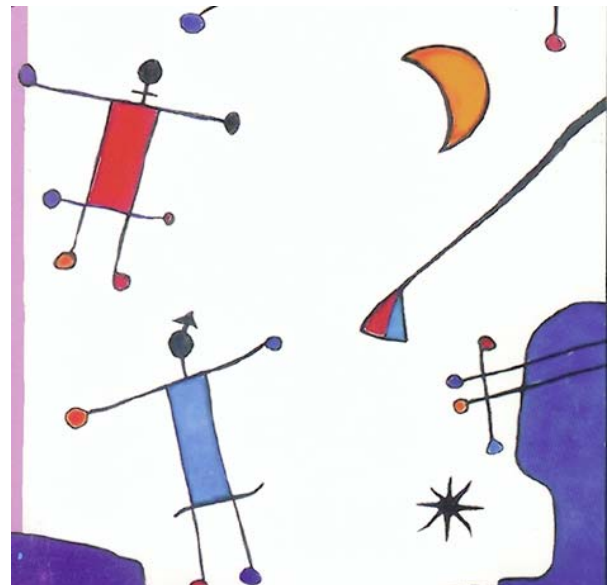
- Pierre Bourdieus begreber felt, magt, symbolsk kapital og videnskabelig habitus
- Jean Laves teorier om læring med fokus på mesterlærens sociale praksisfællesskaber og "learning by doing"
- Forhandlingsteorier, der ser køn, ikke som medfødt eller erhvervet essens, men som et kulturelt medierende og socialt ordensskabende princip
- Diskursteorier, der ser sprog som social handling i et socialt rum

Forskeruddannelser prioriteres højere ved naturvidenskaberne end ved humaniora

På naturvidenskaberne går godt og vel én ud af fem kandidater ind i en forskeruddannelse. Hvis vi også medtager de naturvidenskabelige kandidater, der kommer ind i andre forskeruddannelser end de naturvidenskabelige, bliver overgangsfrekvensen endda højere: godt og vel én ud af tre. På humanistiske fag er overgangsfrekvensen knap én ud af ti.

I bekendtgørelsen af 1992 om forskeruddannelser forudsættes en fuld kandidatuddannelse forud for en treårig forskeruddannelse (5+3-modellen). Denne model bruges af humaniora over hele landet, og den følges også af naturvidenskaberne alle andre steder end

ved Aarhus Universitet. Ved Aarhus Universitet har Det Naturvidenskabelige Fakultet oprettet en særlig model, hvorefter der sker en grendeling efter det fjerde år på kandidatstudiet.

De studerende kan enten vælge at afslutte studiet med et femte studieår, der rummer kandidatspecialet, og forlade universitetet som cand.scient. Eller de kan søge ind på en fireårig forskeruddannelse bestående af en toårig del A og en toårig del B (4+4-modellen). Del A afsluttes med en kvalifikationseksamen, og en bestået del A ækvivalerer kandidatuddannelsen.

En meget markant forskel mellem humaniora generelt og Kemi, specielt på Aarhus Universitet, er kravet til de studerendes kvalifikationer. Humanisterne skal have gennemført en fuld kandidatuddannelse med et speciale, der har forskningskarakter, og have udarbejdet en stipendieansøgning, der omfatter et selvstændigt projekt. På Kemi i Århus skal den studerende have gennemført det hidtidige studieforløb på normeret tid samt have høje karakterer og gode vejlederudtalelser. De naturvidenskabelige forskerstuderende er betydelig yngre end humanisterne, når de kommer ind på forskeruddannelsen. Men der er flere betydningsfulde forskelle.

I det følgende præsenterer vi fakultetsvis nogle karakteristiske træk ved samspillet mellem institutkulturen og de forskerstuderendes processer, inden vi

¹ Projektet er en del af det tværrådslige forskningsinitiativ "Kønsbarrierer i de højere uddannelser og forskning", som vil undersøge, om der i universitære uddannelsesprocesser fra immatrikulation til forskeruddannelse er forhold, der virker hindrende eller fremmende på en forskerkarriere, og hvorledes sådanne forhold eventuelt spiller sammen med de uddannelsessøgendes køn. Projektet omfatter også to andre delundersøgelser med fokus på Kemi og Nordisk. Fixpunkterne er i de første to delundersøgelser bacheloruddannelsens andet studieår og forskerrekruiteringsfasen (Reisby red. 1999 og 2001).

sammenligner på tværs af fakulteter og stiller skarpt på køn.

Forskergruppen er livsnerven

Vi har observeret møder i to forskergrupper på Kemi og interviewet både gruppelederne og ialt fire ph.d.-studerende, to kvinder og to mænd.

På Kemi beskrives forskergrupperne som livsnerven i det videnskabelige miljø. En forskergruppe konstituerer sig omkring en bestemt type forskning og består af forskere på alle niveauer. Gruppelederen er professor eller lektor. Ud over gruppelederen er der eventuelt andre lektorer/professorer samt postdocs - yngre forskere, der har afsluttet deres ph.d.-uddannelse for nylig. Så er der forskerstuderende, ældre såvel som yngre, og der er studerende, der er i gang med et speciale inden for gruppens område.

Gruppernes kvindelige deltagere er i mindretal: Begge grupper har 17 medlemmer i den periode, hvor vi observerer. I den ene gruppe er der fire kvindelige medlemmer, og i den anden er der fem. Gruppens mandlige medlemmer fordeler sig på alle niveauer fra gruppeleder til specialestuderende. Kvinderne findes kun blandt specialeskrivere, ph.d.-studerende og postdocs. Der er ingen kvinder på lektor- og professor-niveau.

Vi får i et interview med én af gruppelederne at vide, at forskergrupperne på Kemi fungerer stort set på samme måde i hele verden. Det bliver dermed let at integrere udenlandske deltagere og tilsvarende også let for gruppens danske forskerstuderende at tilpasse sig ved besøg i udenlandske grupper. Gruppen kan i kortere eller længere tid have medlemmer fra udlandet, og i så fald er gruppens arbejdssprog engelsk.

En forskergruppes medlemmer arbejder alle med delprojekter inden for det samme forskningsområde. Gruppen har fælles laboratoriefaciliteter, hvor medlemmer færdes mellem hinanden og uformelt kan spørge hinanden til råds. Mere formelle faglige udvekslinger foregår som faglige diskussioner i ugentlige gruppe-møder, hvor gruppens yngre medlemmer på skift forelægger egne projekter og andres forskningsartikler.

“Man har ikke én kollega, man har ti!”

Drivkræfterne i forskergrupperne er først og fremmest jagten på ny viden, den innovative forskning, som er gruppens faglige eksistensberettigelse. Men denne viden skal formidles og anerkendes, og gruppen indgår i en stadig international konkurrence om at komme først med det nyeste. Et *hot paper* på internettet er en triumf for hele gruppen. Denne internationale konkurrence fortælles i interview med en mandlig ph.d.-studerende som et vilkår, man må leve med, uanset om man bryder sig om det eller ej.

For at drive sin forskning er gruppen imidlertid stærkt afhængig af eksternt finansiering til udstyr, kemikalier, ansættelse af postdocs, ph.d.-studerende og TAP, og der er stor prestige i at opnå mange eksterne midler. Forskergrupper eksisterer derfor ikke inden for alle kemiens områder, men kun der, hvor driftige

forskere kan præstere innovativ forskning og således tiltrække midler.

Forskergrupperne kan karakteriseres som fagligt sociale praksisfællesskaber. Både de forskerstuderende og gruppelederne fortæller begejstret om gruppens fællesskab, ikke blot det vidensflow, der ubesværet sker i laboratorierne og under gruppemøderne, men også om gruppens forskellige hyggeritualer. Trygheden og den gensidige hjælpsomhed fremhæves i interviewene: "Man har ikke én kollega, man har ti".

Gruppen fremtræder altså som et fagligt solidarisk miljø, men vi både observerer og hører om et spændingsforhold mellem det fagligt sociale fællesskab og en konkurrencepræget elitekultur. Der forekommer fx indbyrdes konkurrence om at blive førsteforfatter på artikler. Det har ført til visse konflikter, fortæller en mandlig studerende. Konflikterne kan omgås, enten ved at man sørger for at publicere alene eller ved "studehandler", hvor man skiftes til at stå som førsteforfatter.

I forskergruppen er gruppelederen den ubestridte *primus motor*. Det er ham, der bestemmer, hvilken forskning gruppen skal satse på; han står altid som sidsteforfatter på gruppemedlemmernes artikler og borger således med sit navn for kvaliteten i den internationale forskningsverden; det er ham, der må være dygtig til at skaffe eksterne midler, hvis gruppen fortsat skal kunne arbejde. Og det er ham, der ansætter postdocs, ligesom han også inden for gruppens økonomiske rammer har indflydelse på, hvilke forskerstuderende og specialeskrivere der bliver medlemmer af gruppen.

Der eksisterer i grupperne en høj grad af kollektiv bevidsthed om drivkræfter og om gruppens vilkår som en del af både den lokale og den internationale forskningsverden.

Forskerstuderende i kort snor

På Kemi i Århus har de forskerstuderende ikke megen forskningserfaring, når de begynder på forskeruddannelsens del A. En gruppeleder siger, at det første år typisk går med at lære håndværket i laboratoriet, hvor ældre forskerstuderende og postdocs instruerer de nytilkomne. Senere i forløbet bliver den forskerstuderende selv en ressource for de yngre. De studerende synes at blive holdt i kort snor og understøttet i et progredierende forløb mod større og større selvstændighed.

Det er gruppelederen, der tildeler de forskningsopgaver, den studerende skal løse, og det betyder, at projektet kan skifte flere gange under forløbet, alt efter hvad lederen vurderer som aktuelt og interessant. Den ene gruppeleder fortæller, at han også er den, der sørger for, at de studerendes resultater publiceres i artikelform, ofte med ham selv som pennefører.

De studerende får således allerede tidligt i forløbet deres navne og resultater ud i verden. Disse artikler kan senere indgå som kapitler i ph.d.-afhandlingen. Men når de studerende kommer så vidt, at de gerne vil prøve at skrive selv, siger han, er han også parat til at hjælpe dem med dette. Det problematiseres ikke i

nogen af vore interview, at de studerende således ikke får så megen træning i at skrive selv. Minimumskravet til selvstændig skrivning synes at være del A-rapporten samt et større tværgående kapitel i ph.d.-afhandlingen.

En af de mandlige studerende kritiserer, at man ikke får feedback på formen i de mundtlige fremlæggelser under gruppemøderne, men kun på indholdet.

Det kollektive videnskabelige ideal er en selvstændig, karriereorienteret, nyskabende forsker, der gør sig synlig i det internationale forskningsmiljø. Rammerne for de forskerstuderende virker ifølge både observationer og interview som meningsfulde fagligt sociale fællesskaber: stimulerende og udfordrende, men samtidig forholdsvis trygge og hyggelige. Vejledningen foregår i høj grad i gruppen, hvor de mere erfarne tager sig af de mindre erfarne, så man er ikke udelukkende afhængig af en enkeltperson. Man færdes sammen i laboratorierne og mødes i det mindste til det ugentlige gruppemøde.

Risikoen for, at vejlederkontakten glipper, eller at en ph.d.-studerende, der har problemer med sit projekt, kan glide nedenunder eller putte sig, er dermed meget lille. Set fra den forskerstuderendes perspektiv synes forskeruddannelsen at udfolde sig som en fremadskridende bevægelse, hvor det er sjældent, at nogen falder fra eller bliver skilt ud, og det er karakteristisk, at projekterne for det meste gennemføres på den normerede tid.

“Dagsordenen sættes af de blege mænd!”

Fortællingen drejer nu over på humaniora. Her danner interviewene med to kvindelige og to mandlige ph.d.-studerende fra fire forskellige institutter på tre forskellige universiteter alene datagrundlaget. De studerende har alle været deltagere i et tværvideenskabeligt forskerkursus, som vi har observeret. Dette kursus er det eneste fælles referencepunkt.

De fire studerende udtaler sig alle stærkt kritisk om det faglige miljø ved deres institut. Der bruges af en mandlig studerende formuleringer som, at “stedets ånd er utrolig ambitiøs og indædt,” og “at dagsordenen sættes af de blege mænd”, for hvem familieliv og venner er illegitim brug af tid.

En kvindelig studerende siger, at “miljøet er skræmmende”, fordi man “hele tiden skal bevise sig selv.” Den anden kvinde siger: “Det handler om at promovere, profilere og markedsføre sig selv”, hvilket hun karakteriserer som “mændenes arbejdsfaconer”, som hun anser for at være “destruktive for miljøet.” En mand fortæller om “hårde præstationskampe”, “utrolige slagsmål” og “magtkampe om instituttets fremtidige linje” og om “faglig uenighed”, der personliggøres.

Institutkulturerne fremtræder i de studerendes beretninger som individualiserede, præget af gensidig konkurrence og kamp om akademiske og videnskabelige positioner, der giver symbolsk magt.

Beretningerne om institutmiljøet fortælleres som set fra tilskuerpladsen eller i Jean Laves terminologi fra en perifer om end legitim deltagerposition uden mange aktørmuligheder i forhold til at ændre institutkulturen.

En mand fortæller, at han end ikke er blevet introduceret, selv om han er ny på instituttet.

Hvad de studerende undrer sig over, er, at der ikke er institutionaliserede forskningsmøder for alle videnskabelige medarbejdere på instituttet. Det ene sted, hvor det findes, møder lektorer og professorer sjældent op. Der er højest frokostmøder (oftest med administrativt indhold) og forskningsmøder for forskerstuderende (på et enkelt institut deltager yngre videnskabeligt ansatte). Også her glimrer det faste videnskabelige personale ved deres fravær. Det betyder, at de ph.d.-studerende har få eller ingen muligheder for at bevæge sig fra at være nybegyndere til at blive mere fuldgældige medlemmer af ‘aktive forskningsmiljøer’ på deres institut.

Videnskabelige fora må opsøges andre steder såsom på konferencer, i faglige foreninger og på forskerstuderendes egne møder.

Vejledningen er et følsomt område

I den individualiserede humaniora-kultur bliver man som forskerstuderende dybt afhængig af det forhold, man kan skabe til sin vejleder. Relationen til vejleder fylder da også meget i alle fire interview. Gennem beretningerne fremtræder vejledningsforholdet som et mangefacetteret og følsomt område for den forskerstuderende og i et enkelt tilfælde også for vejlederen.

Der fortælles én succeshistorie. En mandlig studerende beskriver sin kvindelige vejleder som fagligt kompetent i forhold til hans projekt. Hun er interesseret og god at snakke med, hun giver ham frihed til at disponere frit og overlader til ham at skrive halvårsrapporterne. Han er glad for sin vejledning, selv om han savner mere uformelle samtaler i dagligdagen.

Her beskrives ingen konflikter mellem de funktioner, vejlederen skal varetage: den systemiske funktion som kontrollant og den mere ligeværdige faglige dialog. I succeshistorien opleves vejledningen af den studerende som en i Habermas’ forstand videnskabelig diskurs, og forholdet mellem vejleder og ham selv som en symmetrisk relation. Diskursen og symmetrien bliver understøttet ved, at vejleder underspiller sin kontrolfunktion. Samtidig synes vejleder at vise social empati. Han siger: “Hun er god at snakke med.”

Succeshistorien kan tjene som dronningens spejl i Snevide for de tre andre studerendes beretninger. De udtaler sig samstemmende positivt om deres mandlige vejleders faglige feedback. Den er konstruktiv og saglig, men de opfatter den ikke som en videnskabelig diskurs eller en symmetrisk relation.

De to kvindelige studerende beretter om konflikter, hvor der er magt på spil. De har begge svært ved at se, hvordan og af hvem konflikten kan løses, der er ingen neutral instans at henvende sig til. I det ene tilfælde forventer den studerende, at konflikten ender i, at hun må skifte vejleder. I det andet, at det bliver hendes ansvar at søge at løse den. Den mandlige studerende får et fagligt modspil. Han har imidlertid det problem, fortæller han, at han som pendler ikke kan leve op til vejleders krav om daglig tilstedeværelse uden konflikter på hjemmefronten. Og det forventer han ikke, at

vejleder har forståelse for. Vejleders kontrolfunktion interfererer med vejledningsfunktionen.

De studerende tilkendegiver således tilfredshed med den faglige side af vejledningen, men giver også udtryk for behov for vejleders sociale indlevelse og for uformelle samtaler uden for den aftalte vejledning. Den humaniora-studerendes situation, hvor vejleder er den vigtigste og for nogle eneste livline, står som markant kontrast til de kemistuderendes situation som medlemmer af et fagligt socialt fællesskab.

Selvstændighed lig med ensomhed?

De humaniorastuderendes fascination er koblet til den personlige forskningsproces. De har søgt et stipendium af lyst og interesse, og de omtaler med begejstring den mulighed, det giver dem for at fordybe sig i deres forskningsprojekt og arbejde selvstændigt, selv om det kræver selvdisciplinering. Vejledning betragter de som en uundværlig del af processen. Men selvstændigheden har som omtalt en bagside: Savnet af seniorkolleger som sparringspartnere og fagligt sociale fora på instituttet. Faglige diskurser må opsøges fortrinsvis uden for instituttet.

De mandlige studerende har allerede i løbet af deres studietid etableret faglige kontakter og samarbejde med fagfæller inden for deres specialeområde. Uddannelsens øvrige aktiviteter som kurser og pålagt undervisning beskrives som forstyrrelser, der tager tiden fra det egentlige.

Kurserne vurderes især af de mandlige studerende som tidsspilde, som "noget der skal overstås", mens kvinderne tillægger dem betydning, fordi de giver mulighed for at udveksle erfaringer med og få indsigt i andre studerendes strategier. De fremhæver således de uformelle læreprocesser. Alle foreslår, at kursUSDelen liberaliseres med øget mulighed for, at det enkelte institut kan afgøre, hvad der skal tælle som "kursus".

Undervisningsforpligtelsen forholder de studerende sig forskelligt til. Undervisning omtales som uhyre arbejdstidskrævende. Men er det kurser, der har relation til deres forskning, omtales de som både udfordrende og givende. De pålagte kurser uden forskningsmæssig tilknytning kan opleves som meningsfulde, men først og fremmest er de tidsrøvende og afsætter usikkerhed om, hvorvidt afhandlingen kan færdigøres inden for den normerede tid.

Måltrettet opsøgende - eller åben og søgende?

På baggrund af informanternes beretninger om deres studieforløb har vi rekonstrueret deres deltagerbane som bevægelser. Nogle fortællinger rummer sporskifte, f.eks. studieskift, valg af erhvervsarbejde frem for forskeruddannelse i en periode eller skift til et andet universitet, som giver bedre muligheder. Sporskifte kobles oftest sammen med en betydningsfuld positiv eller negativ hændelse, som vi benævner kriteriel i de studerendes vej frem til starten på forskeruddannelsen.

På tværs af fakulteter og køn beretter alle om lyst og interesse som det, der driver værket. På tværs af fakulteterne fremtræder ligheder mellem de mandlige studerendes bevægelsesmønstre og mellem de kvinde-

lige ph.d.-studerendes bevægelsesmønstre: Mandlige studerendes bevægelsesmønster er karakteriseret ved tidligt at følge et spor, der peger frem mod en forskeruddannelse. De kvindelige forskerstuderende har flere sporskifter undervejs. På et kontinuum mellem målrettede, opsøgende bevægelser og mere åbne, søgende bevægelser fremtræder de mandlige studerendes forskeruddannelsesstrategi som tidligt målrettet og – hvad vi vil vende tilbage til – opsøgende. De kvindelige studerendes forskeruddannelsesstrategi fremtræder som åben og søgende. Det samme mønster genfindes i tolkninger af interview med studerende omkring forsker-rekrutteringstidspunktet (Reisby. (Red.). 1999).

Afgørende positive kriterielle hændelser, der fører til sporskifte og satsning på et stipendium, er for humaniorakvinderne eksterne bekræftelser på videnskabelige kvalifikationer såsom specialekarakteren og/eller opfordringer fra vejledere eller andre videnskabeligt ansatte. For de mandlige humanister er den eksterne bekræftelse af betydning, men mindre afgørende for deres deltagerbane, der som nævnt allerede tidligt var målrettet mod en forskeruddannelse.

For kemikerne i Århus er kravene for at blive optaget på forskeruddannelsen efter 8. semester gode karakterer, udtalelser fra potentielle vejledere og gennemførelse af det hidtidige studium på normeret tid. De har en smule erfaring med videnskabeligt laboratoriarbejde og forudsættes at have kontakt med en potentiel vejleder. Den ene mandlige studerende, der har en kandidatgrad fra et andet universitet, har dog mere omfattende erfaringer med videnskabeligt arbejde fra kandidatspecialet.

I de kvindelige kemistuderendes beretninger er det deltagelsen i et fagligt socialt fællesskab i en forskergruppe under præspecialet, der fortæles som den positive kriterielle hændelse, der bekræfter dem i deres videnskabelige potentialer. Det gælder også den kvinde, der tidligt har været målrettet mod en forskeruddannelse, hvilket hun tilskriver den kulturelle kapital, hun har erhvervet gennem sin opvækst i en forskende akademikerfamilie. For de mandlige kemikers vedkommende fortæles om ubrudte, målrettede bevægelser uden kriterielle hændelser.

Begge køn fortæller på tværs af fakulteter om betydningen af det personlige møde med en eller flere undervisere, der er fagligt engagerede, og som samtidig viser sig åbne og interesserede i deres faglighed. For tre humanisters og en enkelt kemikers vedkommende fortæles både om en kvinde og om mænd i sådanne mentor-agtige funktioner. Og begge køn fortæller om betydningen af medlemskab af fagligt sociale fællesskaber: studiemiljøer, faglige selskaber/foreninger, netværk på tværs af institutter eller universiteter og - specielt for kemikerne - de forskergrupper, de tilknyttes. Sådanne fællesskaber fortæles som mest afgørende af kvinderne.

Men mænd fortæller i højere grad end kvinder om målrettet opsøgende virksomhed både i forhold til ældre studerende, undervisere og potentielle vejledere

og i forhold til fagligt sociale fællesskaber. Denne opsøgende virksomhed giver mulighed for at udvikle en faglig identitet og skabe og profilere en videnskabelig habitus i samspillet med andre. Samspillet giver tillige mulighed for at etablere samarbejde med personer, som besidder videnskabelig og akademisk kapital og derigennem få støtte fra folk med akademisk magt.

Fortællingerne om vejen ind i forskeruddannelsen viser - trods strukturelle forskelle mellem fakulteterne - således ikke den store forskel på, hvad der virker befordrende for en forskeruddannelse for begge køn: oplevelsen af lyst og interesse, faglig succes, det personlige møde med - og opmuntring fra - engagerede undervisere samt det at være del af fagligt sociale fællesskaber. Men mænd fortæller i højere grad end kvinder om målrettet opsøgende virksomhed med henblik på at skabe sig kontakter til personer og adgang til fællesskaber af betydning for deres egen faglige udvikling. Fortællinger, der tyder på, at mænd tidligere og mere omfattende end kvinder har integreret væsentlige træk i miljøernes habitus.

Maskuline normer

Institutkulturen på humaniora karakteriseres som allerede beskrevet som præget af selvpromovering, indbyrdes konkurrence og kamp om de akademiske og videnskabelige positioner. Nogle fremstilles som arbejdsnarkomaner ("de blege mænd"). Der tales eksplicit om maskuline normer. På Kemi er det den internationale konkurrence og dens konsekvenser i form af intern konkurrence, der omtales som væsentlige træk ved forskergruppekulturen.

To mandlige studerende (den ene fra Kemi, den anden fra humaniora) beretter imidlertid om kvinder, der har støttet dem i deres karriereforløb og har haft positiv betydning for institutkulturen. De har vist omsorg. De har bidraget til et fagligt socialt fællesskab, hvor kommunikationen er mindre strategisk, og de har givet plads til et liv ved siden af arbejdet.

Det er i sådanne små beretninger, at det tydeliggøres, at mellem menneskelig omsorg og et bredere perspektiv på institutkulturen kobles med kvindelighed. Flere kvindelige studerende tilkendegiver således, at de oplever, at de må tilpasse sig eller tilegne sig de mandligt konnoterede adfærdsmåder og drivkræfter. De må gøre deres faglighed anderledes, de må handle og forhandle mere som de mandlige videnskabelige medarbejdere.

Men heri ligger ifølge den ene studerende indbygget en konflikt, fordi de er kvinder, der gør "deres job på mændenes præmisser. Altså optræder som mænd i deres tilgang til både undervisning og forskning" og udstiller "en slags overaben af maskuline normer", som hun ikke selv tror på. "Den er kunstig," siger hun. Videnskabskvinder har en dobbeltopgave: De skal tilegne sig kulturens mandligt konnoterede normer og adfærdsmåder for at slå igennem, og de skal samtidig fremtræde "kvindeligt".

Mændene fortæller anderledes. De to mandlige studerende på Kemi omtaler konkurrencen som en del

af spillet, som man må lære at leve med. Den ene forklarer, at konkurrence blot er en videreførelse af skolegårdens drengelæg: "at tryne og så hjælpe". Den ene af de mandlige humaniorastuderende giver udtryk for, at han ser sig i stand til at manøvrere i feltets hårde præstationskonkurrence og magtkampe. Den anden mandlige humaniora-informant fortæller om sine egne problemer med den "overdrevene professionalisme", men også at miljøet blev langt mere åbent og levende, da hans kvindelige specialevejleder blev studieleder.

For ham som for en af de kvindelige informanter er kommunikativ diskurskompetence og omsorgstænkning kvindeligt konnoteret, og kvinder er derfor en positiv ressource i forhold til institutkulturen. Han følger imidlertid ikke disse forestillinger op med overvejelser om, at han selv skal handle anderledes. Det kan selvfølgelig skyldes, at han opfatter sine egne normer og adfærdsmåder som ikke-maskuline.

På baggrund af interviewene fremstår institut- og forskergruppekulturer som mandligt konnoteret og som mere i overensstemmelse med normer, der forbindes med mandlighed end med kvindelighed.

Ligestilling - med hvilke midler?

Én af de mandlige humaniora-informanter går ind for en mild positiv særbehandling af kvinder ved ansættelser, idet han mener, at kvinders tilstedeværelse er en ressource: Dels vil den forbedre kulturen, dels vil den sikre, at der i højere grad bliver plads til familieliv ved siden af arbejdet. Én af humaniora-kvinderne ønsker ligestilling på universitetet for at undgå, at universitetet kommer ud af trit med den samfundsmæssige udvikling. Den anden humaniora-kvinde mener, at ligestillingen efterhånden vil komme af sig selv. Den sidste af de mandlige informanter udtaler, at han ikke rigtig har nogen mening om sagen.

Positiv særbehandling af kvinder er der ingen af kemi-informanterne, der går ind for, bortset fra den mulighed, at en gravid kan flyttes til et projekt, der ikke er fosterskadeligt. Men én af de mandlige forskerstuderende omtaler i positive vendinger en kvindelig professor fra et andet universitet, der gør en målrettet indsats for at støtte og opmuntre kvinder uden dog at tilsidesætte mændene.

Når informanterne forholder sig til 'køn' i interviewene, er det fordi vores projekt sætter det på dagsordenen. Der refereres ikke til, at køn er et tema i den akademiske diskurs eller i sammenhæng med undervisningsmæssige og administrative sammenhænge. Gennem undersøgelsen som helhed skabes billedet af Akademia som kønsblindt.

Karriere og/eller familie?

Når det gælder fremtidsplaner, er der et massivt problem for nogle af de laboratoriearbejdende kemi-kvinder med at få graviditet og barselsorlov passet ind i forhold til uddannelse og karriereforløb, fordi fosterskadeligt laboratoriearbejde kan bevirke, at en kvindelig studerende må holde sig borte under hele graviditeten. I den pause kan hendes forsknings-

resultater forlængst være blevet uaktuelle, inden hun når frem til at publicere dem.

Børn og børneomsorg anses af alle fire kemiinformanter for et kvindeproblem, selvom begge de mandlige forskerstuderende giver udtryk for, at de er indstillede på, at børn også vil kræve en indsats af dem.

Kun én af de kvindelige forskerstuderende ved Kemi siger, at hun gerne vil satse på en universitetskariere og så prøve at få børn og familieliv til at hænge sammen med det. Den anden kvinde og de to mænd sigter alle mod arbejde uden for universitetet, fordi de forventer, at de på den måde vil få kortere arbejdstid og bedre kan få karriere, familieliv og fritid til at hænge sammen.

I humaniora-gruppen er det kun én af informanterne, en kvinde, der forventer, at valget for hende vil komme til at stå mellem et adjunktur og barn, de andre tre, hvoraf de to allerede har barn og/eller barn på vej, mener, at en forskerstilling kan kombineres med forældreskab.

Mænd fylder mest

I analyser af kommunikationen både i forskergrupperne på Kemi og på det humanistiske forskeruddannelseskursus er det tydeligt, hvordan (de fleste af) mændene kommunikativt ligger på linje med de mandlige undervisere, mens kvinderne i højere grad bliver marginale i den videnskabelige samtale. Det er vigtigt at gøre opmærksom på, at denne vurdering ikke gælder den faglige substans i det, der siges, men alene den synlighed, der bliver et resultat af samtaleens dynamik.

Der tales høfligt i alle de sammenhænge, som vi observerer. Man passer både på hinandens og sit eget ansigt ved at overholde akademisk takt og tone, både på samme niveau, fx mellem ph.d.-studerende indbyrdes, og på tværs af hierarkierne.

En stærkt struktureret form, hvor alle på skift skal fremlægge projekter, sikrer, at alle uanset køn trænes i

denne form. I de diskussioner, der følger på fremlæggelserne, observerer vi en forskel mellem kemikerne og humanisterne. Deltagerne i kemikernes diskussioner ytrer sig spontant.

Resultatet af kræfternes frie spil i kemigrupperne er i den ene gruppe, at deltagerne højere oppe i hierarkiet ytrer sig mere end deltagerne længere nede, men også at kvinder ytrer sig mindre end mænd på samme niveau. I den anden gruppe opstår der en hård kerne af diskuterende mænd på tværs af gruppens niveauer, mens andre mænd og samtlige kvinder er tavse.

På det humanistiske kursus diskuteres struktureret med ordstyrer og talerliste, så her får deltagerne ordet i tur og orden, og underviserne holder diskret igen på de mest udfarende ved at manipulere med talerlisten. Her opstår der ikke kønnede mønstre i forhold til mængden af indlæg. Men ser man på indlæggenes længde, opdager man, at mændene tager mere plads op end kvinderne med lange indlæg.

Samtlige kvinder overdriver den akademiske takt og tone ved at underspille deres egen akademiske autoritet med beskedenhedsytringer - i modsætning til de mandlige deltagere og underviserne. Til gengæld har samtlige mandlige deltagere - ligesom underviserne, men i modsætning til de kvindelige ph.d.-studerende - større eller mindre andele af profilerende og kompetitive indlæg.

En kønsblind kultur

Set helt overordnet giver Kemi sine ph.d.-studerende langt bedre rammer end de humanistiske institutter. Det gælder for både kvinder og mænd. Vi er ikke blinde for, at dette ikke blot hænger sammen med faglige traditioner, men også med en prioritering af ressourcer mellem fagområderne. Der afsættes langt flere midler til forskeruddannelse i naturvidenskaberne end i humaniora.

Men når det er sagt, fremgår det også af vore undersøgelser, at rammerne ikke fungerer ens for kvinder og mænd. Både på humaniora og på Naturvidenskaberne beretter kvinder og mænd således om delvis forskellige oplevelser af vilkårene i Akademia, og de har gennemgående en klar opfattelse af, at Akademiens kultur er mandlig frem for kønsneutral (eller kvindelig). Men samtidig kønsblind: Bevidstheden om skævhederne er nærmest ikke-eksisterende. Vore observationer og analyser af arbejdsformer og kommunikation viser det samme: Den akademiske kultur imødekommer mændene i langt højere grad end kvinderne. Både på Kemi og humaniora er kvinderne mere perifere end mændene i forhold til forskeruddannelsens fagligt sociale fællesskaber.

Hvad gør vi så?

Det, der umiddelbart springer i øjnene, er de store kulturelle forskelle mellem forskeruddannelserne på naturvidenskaberne og humaniora. De naturvidenskabelige forskergruppers lederstyrede fagligt sociale fællesskaber (næsten) på tværs af hierarkier over for humanisternes stærkt individualiserede kultur. På

baggrund af vore observationer og de forsker-studerendes fortællinger har vi følgende forslag.

Naturvidenskaberne som model

Her kunne humanisterne lade sig inspirere af naturvidenskaberne. Men ikke i alle detaljer: Der er forskel på eksperimentel forskning med forskergrupper som basis og humanisternes (i videste forstand) tekstbaserede projekter, der er fordelt på mange enkeltfag. Naturvidenskaberne har også langt flere økonomiske ressourcer end humanisterne, og det giver sig blandt andet udslag i flere forskerstuderende og flere postdocs - og dermed flere til at indgå i forskergruppernes fagligt sociale fællesskaber.

Det må være i modstrid med ph.d.-bekendtgørelsens krav om, at de forskerstuderende skal indgå i aktive forskningsmiljøer, at en humanistisk ph.d.-studerende ikke har andet "netværk" end sin vejleder på sit eget institut og fakultet. Institut- og fakultetsvis må man også på humaniora kunne etablere meningsfulde faglige sammenhænge på tværs af hierarkier - fx uformelle forskningskollokvier eller *brown-bag lunches* efter amerikansk mønster - og sørge for at invitere de forskerstuderende og gerne også specialestuderende ind i dem. De forskerskoler, som man nu etablerer i Danmark, bør også organiseres på måder, hvor de kan medvirke til at udfylde tomrummet.

Bedre information

Om vejen ind i en forskeruddannelse fortæller kvindelige og mandlige forskerstuderende på tværs af fakulteter forskelligt. Mandlige studerende fortæller om en tidligere målrettedhed i forhold til en forskeruddannelse og om, hvordan de er opsøgende i forhold til enkeltpersoner og fagligt sociale miljøer. Kvinderne fortæller derimod om mere åbne, søgende strategier.

Her er det muligt at tage konsekvenser. Man risikerer at tabe dygtige kvinder, hvis man fortsætter som hidtil og stort set overlader det til de forskerstuderendes eget initiativ at søge oplysninger om, hvordan man kommer ind på forskeruddannelsen. Faktisk har vi været overraskede over, hvor lidt information vore informanter synes at have modtaget. Systematisk og målrettet information både ved humaniora og naturvidenskaberne kan sikre, at også studerende med mere åbent søgende strategier tidligere i studiet bliver opmærksomme på muligheden for forskeruddannelse.

Aktiv akademisk yngelpleje

De positive, kriterielle hændelser, der synes mere afgørende for kvinder end for mænd, nemlig den personlige bekræftelse og oplevelsen af at være med i et fagligt socialt fællesskab, må det også være muligt at fremme. Pædagogik har traditionelt ikke siddet i højsædet på universitetet, men man kan arbejde på at skabe et mere intensivt studiemiljø med varierede undervisningsformer, incl. kollokvier og netværksmøder. På humaniora kunne man arbejde med kollektiv specialevejledning og etablering af skrive-

grupper, og på Kemi har man på det seneste prioriteret, at de studerende tidligere i studiet kommer i laboratorierne, får kontakt med forskergrupper og forsøger sig med eksperimentel forskning.

Sådanne tiltag kunne - ud over de øjeblikkelige pædagogiske fordele - give underviserne mulighed for at opdage flere, ikke mindst kvindelige forskertalenter blandt de studerende og aktivt opfordre dem til at søge ind i en forskeruddannelse. Det er vigtigt at være klar over, at dygtighed ikke er nok, hvis ikke selvtilliden er til stede. Ikke mindst kvinder synes at have brug for et "ekstra skub" i form af opfordringer til at søge stipendium og støtte under udformningen af projektet. De fagligt sociale fællesskaber kan man også invitere de studerende til at snuse til. Og det er netop vigtigt at invitere, således at det ikke kun er de mest udfarende, der finder vej.

Rådgivning

Kemikerne modtager en stor del af deres vejledning ved at være del af et fagligt socialt fællesskab "med ti kolleger", et fællesskab, hvor man, som det fortæles af en kvindelig informant, også kan komme af med frustrationer over vejlederen. Kemikerne er ganske vist stadig afhængige af vejlederen som person, men ikke nær så afhængige som humanisterne, der har vejlederen og evt. en bivejleder som eneste holdepunkt.

Fortællinger om problemer i forhold til vejlederen - herunder også om vejlederens egen sårbarhed - fylder en del hos humanisterne. Bedre fagligt sociale fællesskaber blandt humanisterne ville uden tvivl også hjælpe her, men måske mangler der også en rådgivende instans, som godt kunne være på fakultetsniveau. De to humaniora-kvinder, der beretter om konflikter med vejlederen, står meget alene med sagen.

Differentierede undervisningsformer

Analyser af kommunikationen både i forskergrupperne på Kemi og på det humanistiske forskerkursus viser, at flere mænd end kvinder skaffer sig en position som fuldgyldig deltager. I forhandlingerne om en forskerposition i Akademiens kultur forbliver kvinder mere perifer, flere kvinder end mænd kommer til at indtage tilskuerpositioner. Mest symmetrisk er kommunikationen, der hvor den er struktureret, hvor man på skift er hovedperson, og hvor diskussionen foregår med ordstyrer og talerliste.

At lære at begå sig i samtlige diskurser, der er relevante i Akademia, er en væsentlig del af læreprocessen på vej mod en forskerposition. Selvom dette har lange forhistorier fra folkeskolen og fremefter, bør Akademia kunne arbejde med forholdet ved at bruge varierende undervisningsformer, der kan sikre, at flest mulige får sagt mest muligt. Netop de varierende undervisningsformer roses i de forskerstuderendes evaluering af det humanistiske forskerkursus.

Graviditetspolitik

På Kemi er fosterskadeligt laboratoriearbejde et særligt problem for kvindelige forskerstuderende. Det har i et konkret tilfælde, fortælles det, kunnet løses på initiativ

af kvinden selv. Der er velvilje i miljøet, men det ligger samtidig i luften, at det nok er en god idé for kvinder at vente med familieførelsen, til ph.d.-studiet er overstået. På trods af, at det af karrieremæssige grunde måske kunne være klogt for den enkelte at få børn, mens hun stadig er studerende. Der er behov for at få etableret en mere principiel "graviditetspolitik" og også for at få den gjort kendt blandt potentielle forskerstuderende, så den ikke skal opfindes forfra i hvert enkelt tilfælde.

Karriereveje og arbejdsvilkår

Der er andre problemer, som det er vanskeligere at gøre noget ved, og som måske kan blive afgørende for, hvorvidt de færdiguddannede unge forskere, kvinder såvel som mænd, overhovedet kan fastholdes i systemet. Karrierevejen er meget usikker. Ikke mindst på humaniora, hvor stillingerne er så få. Man kan ikke regne med, at der et sted i Danmark vil være et adjunktur, man kan søge, når man har opnået ph.d.-graden. Der er heller ingen sikkerhed for, at der opslås et lektorat efter adjunkturet.

På Kemi synes der at være bedre muligheder for en post-doc ansættelse, herhjemme eller i udlandet, men om der derefter vil være et lektorat at søge, er også mindre sikkert. Hertil kommer, ifølge nogle af vore informanter, at afhængigheden af eksterne midler for overhovedet at kunne forske gør det mindre attraktivt at søge en lektorstilling.

Udover disse strukturelle forhold ligger der også andre barrierer i kulturen: Indbyrdes konkurrence beskrives ikke mindst på humaniora som et vilkår, der skaber et ubehageligt klima, befordrende for magtkampe. Og især kemikerne udtaler sig negativt om en arbejdskultur, hvor man aldrig har fri. En arbejdskultur, der sluger alle ressourcer, og hvor det bliver svært at forene karrieren med det, der også er vigtigt i livet: familie, venner og fritidsinteresser.

De fleste af vore interviewpersoner tøver ikke med at beskrive mange træk i Akademiets kultur som mandlige. Men det værd at notere sig, at flere af dem også formulerer en forestilling om, at kvinder i Akademia kunne være agenter for forandring. Men hvorfor skulle dette alene være kvinders opgave?

Kirsten Gomard er lektor ved Afdeling for Kønsforskning, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet, www.hum.au.dk/cek/kvinkg/home.htm.

Kirsten Reisby er lektor ved Danmarks Pædagogiske Universitet.

Illustrationer: Anne-Mette Kruse.

Referencer

- Bourdieu, Pierre (1994/1990): "Socialt rum og symbolsk magt", Pierre Bourdieu. *Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*. red.: Callewaert, Staff m.fl., København: Akademisk Forlag.
- Fairclough, Norman (1997/1995): *Critical Discourse Analysis*. London og New York: Longman.

Gomard, Kirsten (red. 2001): *Kønsblik - på forskeruddannelser*. København: Danmarks Pædagogiske Universitet.

Lave, Jean (1997): "Learning, apprenticeship, social practice", *Nordisk Pedagogik* 3.97, 186-194.

Reisby, Kirsten (red. 1999): *Kønsblik - på forskerrekuttering i universitetsuddannelser*. København: Danmarks Lærerhøjskole.

Reisby, Kirsten (red. 2001): *Kønsblik - på bacheloruddannelser*. København: Danmarks Pædagogiske Universitet.

Reisby, Kirsten (2001): *Kønsblik - resumé*. København: Danmarks Pædagogiske Universitet.

Søndergaard, Dorte Marie (1996): *Tegnet på kroppen. Køn: Koder og konstruktioner blandt unge voksne i Akademia*. København: Museum Tusulanum.

West, Candace og Zimmermann, Don H. (1987): "Doing Gender", *Gender & Society* Vol. 1, no. 2: 125-151.